

Sylwester Smoleński

Wyższa Szkoła Gospodarki Euroregionalnej im. Alcide De Gasperi w Józefowie

ORCID: 0000-0002-3450-0172

DOI: 10.35464/1642-672X.PS.2022.3.04

Bezpieczeństwo osób starszych wobec postępującej informatyzacji życia codziennego*1

Safety of older people in the face of the progressive computerization of everyday life

ABSTRACT: The dynamic development of the world means that we carry out more and more everyday activities with the use of new technological solutions. The changes that take place in our lives in connection with its widespread computerization entail both positive and negative effects and affect the level of our security. At the same time, taking into account the advancement and, it seems, the inevitability of further development of the computerization of our lives, with the simultaneous aging of societies in developed countries, the question arises: what is the issue of security and finding the elderly in the new situation in the face of the progressing computerization of everyday life? Using theoretical research methods, after a general presentation of the subject in a broad context, the author in the summary answers the above question.

KEYWORDS: security, computerization, competences, elderly people, IT exclusion, threats.

STRESZCZENIE: Dynamiczny rozwój świata sprawia, że coraz więcej aktywności życia codziennego realizujemy przy wykorzystaniu nowych rozwiązań technologicznych. Zmiany jakie zachodzą w naszym życiu

* Artykuł stanowi rozwinięcie referatu wygłoszonego 11 czerwca 2021 r. w trakcie VI Międzynarodowej Konferencji Praw Człowieka – „Sztuczna inteligencja a przyszłość (praw) człowieka” (VI International Conference on Human Rights „ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND THE FUTURE OF HUMAN RIGHTS”), zorganizowanej przez Milton Friedman University w Budapeszcie (Węgry) i Wyższą Szkołę Gospodarki Euroregionalnej w Józefowie (Polska).

w związku z jego powszechną informatyzacją pociągającą za sobą zarówno skutki pozytywne, jak i negatywne, i wpływają na poziom naszego bezpieczeństwa. Jednocześnie biorąc pod uwagę zaawansowanie i, wydaje się, nieuchronność dalszego rozwoju zjawiska informatyzacji naszego życia, przy jednoczesnym procesie starzenia się społeczeństw krajów rozwiniętych, powstaje pytanie: jak wobec postępującej informatyzacji życia codziennego wygląda kwestia bezpieczeństwa i odnajdywania się w nowej sytuacji osób starszych. Wykorzystując teoretyczne metody badawcze, po ogólnym przedstawieniu w szerokim kontekście tematu, autor w podsumowaniu udziela odpowiedzi na powyższe pytanie.

SŁOWA KLUCZOWE: bezpieczeństwo, informatyzacja, kompetencje, osoby starsze, wykluczenie informatyczne, zagrożenia.

Zapewnienie bezpieczeństwa (sobie i swoim bliskim) jest jednym z podstawowych motywów działania ludzi, zarówno jako jednostek, jak i jako społeczeństw. Bezpieczeństwo jest najważniejszą wartością chronioną przez państwo i priorytetowym celem jego działalności (Smoleński, 2018, s. 67), przy czym jest pojęciem bardzo szerokim, choćby z uwagi na fakt, że zbiór jego zagrożeń jest zbiorem licznym (wręcz otwartym) i ulegającym ciągłym zmianom. Jak możemy przeczytać na Zintegrowanej Platformie Edukacyjnej Ministerstwa Edukacji i Nauki, bezpieczeństwo jest pojęciem dynamicznym, wieloznacznym i wieloaspektowym (<https://zpe.gov.pl>).

Powyższe sprawia, że bezpieczeństwo jest od bardzo dawna obiektem zainteresowania teoretyków i praktyków z różnych obszarów, dyscyplin i dziedzin. To z kolei generuje całe spektrum jego definicji i podziałów. Jak pisze B. Zdrodowski, termin bezpieczeństwo posiada wiele definicji, a jego wieloznaczność jest wynikiem samego postrzegania, między innymi odmiennych perspektyw badacza (Zdrodowski, 2014, s. 5). Wskazuje na to również M. Fałdowski, który pisze: „Termin bezpieczeństwo systematycznie poszerzał się w wyniku rozwoju cywilizacyjnego o nieznane dotychczas wyzwania i zagrożenia oraz nowe środki i sposoby ich eliminowania. W przeszłości bezpieczeństwo rozumiane było głównie poprzez zachowanie zdolności militarnej do obrony żywotnych interesów danej grupy społecznej. Obecnie termin ten doznał się wielu ujęć definicyjnych” (Fałdowski, 2018, s. 110).

Zgodnie ze *Słownikiem języka polskiego* bezpieczeństwo to stan niezagrażenia, spokoju, pewności (Szymczak, 1994, s. 147), a B. Wiśniewski wskazuje, że etymologia słowa bezpieczeństwo w wielu językach (także w polskim) uwydatnia pierwotność poczucia zagrożenia w stosunku do poczucia pewności swego zabezpieczenia (bez pieczy, czyli bez wystarczającej ochrony). Źródłem pojęcia bezpieczeństwo należy poszukiwać w łacińskim słowie *securitas*, które z kolei pochodzi od *sine cura*, oznaczającego dosłownie stan „bez pieczy” (Wiśniewski, 2018, s. 12).

Jak wynika z powyższego, bezpieczeństwo jest definiowane w ścisłym powiązaniu z zagrożeniem. Zagrożenie zatem staje się punktem wyjścia. Takie postrzeganie bezpieczeństwa sprawia, iż samo to pojęcie bez istnienia zagrożeń nie funkcjonowałoby w otaczającej nas rzeczywistości (Fałdowski, 2018, s. 111).

Choć można przyjąć, że w literaturze przedmiotu bezpieczeństwo rozpatrywane jest według trzech zasadniczych wymiarów: podmiotowego, przedmiotowego i procesualnego (Zięba, 2008, s. 16–17), należy jednak zaznaczyć, że ze względu na różnego rodzaju zagrożenia i spojrzenia badaczy i tak odnajdujemy w niej wiele niejednorodnych klasyfikacji, kategorii i rodzajów bezpieczeństwa. Dlatego określając obszar bezpieczeństwa dookreśla się je, używając zwrotów, takich jak np.: osobiste, publiczne, powszechne, narodowe, energetyczne, gospodarcze, regionalne, lokalne itd. (Wiśniewski, 2011, s. 12); globalne, regionalne, narodowe, militarne, ekonomiczne, polityczne, wewnętrzne, społeczne, fizyczne, psychiczne, socjalne, strukturalne i personalne (Łepkowski, 2009, s. 13).

Bezpieczeństwo jest więc zagadnieniem niezwykle obszernym i złożonym, i może być rozpatrywane pod wieloma aspektami. W związku z tym należy zaznaczyć, że w niniejszym artykule autor zajmuje się bezpieczeństwem osób starszych i dodatkowo, zasadniczo, wyłącznie w aspekcie gwałtownie postępującej informatyzacji życia codziennego.

Doprecyzowania wymaga pojęcie „osoby starsze”, które przez wiele osób używane jest bardzo intuicyjnie – w potocznym znaczeniu. Wiele osób nie zastanawia się co dokładnie kryje się pod pojęciem osób starszych czy starości człowieka. Często nie zdają one sobie sprawy, że pojęcie to zdefiniowane jest nie tylko w literaturze tematu, ale i na poziomie ustawowym.

Zgodnie z ustawą z 11 września 2015 r. o osobach starszych – osoba starsza to osoba, która ukończyła sześćdziesiąty rok życia (Ustawa o osobach starszych, 2015, art. 4 pkt 1). Podobnie wskazuje Światowa Organizacja Zdrowia – starość rozpoczyna się od 60. roku życia, ale już Organizacja Narodów Zjednoczonych uznaje, że granicą jest tu 65. rok życia. Z kolei według terminologii marketingowej, senior to osoba po 55. roku życia, która jest już na emeryturze lub wkrótce na niej będzie, a zgodnie z badaniami sondażowymi jakie zostały przeprowadzone w Polsce przez CBOS, starość rozpoczyna się od 62. roku życia (Kaniewska-Sęba, 2016, s. 146).

Jak widać nie ma spójności w postrzeganiu starości i granicy wiekowej decydującej o przynależności do grupy osób starszych (starych).

Opisując temat bezpieczeństwa osób starszych w Polsce warto zauważyć, że społeczeństwo polskie jest od wielu lat społeczeństwem starzejącym się, w którym odnotować można spadek dzietności. Tendencja ta jest zresztą

charakterystyczna dla większości państw Unii Europejskiej (dalej: UE). Przy czym w większości z nich zjawisko to występuje dodatkowo w parze ze wzrostem średniej długości życia.

W tym miejscu należy zaznaczyć, że proces starzenia się społeczeństwa polega właśnie na wzroście liczby osób w starszym wieku (osób starszych) i ich udziału w ogólnej liczbie ludności, przy jednoczesnym spadku liczby i udziału dzieci i młodzieży w ogólnej liczbie ludności (Ciura, Szymańczak, 2012, s. 1). Dla opisu tego zjawiska stosuje się różne wskaźniki, takie jak np.:

- współczynnik starości demograficznej (relacja liczby ludności w starszym wieku do ogólnej liczby ludności);
- współczynniki obciążenia demograficznego (stosunek liczby osób w wieku nieprodukcyjnym (dzieci w wieku 0–14 lat i osoby w wieku od: 60 lat – kobiety, 65 – mężczyźni) do liczby osób będących w wieku produkcyjnym (osoby w wieku od 15 do 59 roku życia – kobiety, lub do 64 – mężczyźni).

Zasadniczo starzenie się ludności Europy wynika z trzech tendencji: ciągłego wzrostu długości życia, co jest wynikiem poprawy zdrowia i jakości życia Europejczyków; systematycznego wzrostu liczby ludności w wieku powyżej 60 lat; utrzymującego się niskiego przyrostu naturalnego (współczynnik dzietności w większości państw europejskich jest niższy od współczynnika prostej zastępowalności pokoleń). Co więcej, przewiduje się, że populacja mieszkańców Europy, która stanowi ok. 10% ludności świata, za 50 lat zmniejszy się do 5% (Ciura, Szymańczak, 2012, s. 1).

Należy odnotować, że generalnie przyjmuje się, że o tzw. prostej zastępowalności pokoleń można mówić dopiero wówczas, jeżeli współczynnik dzietności oscyluje w przedziale 2,10–2,15. Taka wartość współczynnika dzietności oznacza, że średnio każda kobieta w wieku rozrodczym rodzi nieco więcej niż dwoje dzieci. Stan taki jest pożądanym, aby móc zapewnić w przyszłości optymalną wielkość siły roboczej, a co za tym idzie nie obciążać zbytnio systemu emerytalnego (https://demagog.org.pl/analizy_i_raporty/wspolczynnik-dzietnosci-w-polsce-najnowsze-dane-gus) i zapewnić wzrost, a nie obumieranie populacji.

Tymczasem w Polsce od prawie 30 lat obserwujemy spadek liczby urodzeń, a liczba osób w wieku poprodukcyjnym stale wzrasta. Według danych pomiarowych GUS za rok 2017 w Polsce odnotowano ponad 6,4 mln osób w wieku emerytalnym (dla porównania w 2004 r. emeryci w Polsce stanowili nieco ponad 4,5 mln). Już w kolejnym roku pomiarowym, tj. w 2018, odnotowano ponad 6,8 mln osób w wieku poprodukcyjnym. Jest to wzrost o prawie 400 tys. osób w wieku emerytalnym w ciągu roku (<https://www.parp.gov.pl/>).

Dane w szerszym odstępnie czasowym publikuje portal alebank.pl, według którego w latach 2011–2021 odsetek ludności w wieku przedprodukcyj-

nym zmniejszył się z 18,7% w roku 2011 do 18,2% w roku 2021, a odsetek ludności w wieku poprodukcyjnym wyraźnie się zwiększył z 16,9% w roku 2011 do 21,8% w roku 2021. Jednocześnie odsetek ludności w wieku produkcyjnym w Polsce odpowiednio w latach 2011–2021 zmniejszył się z 64,4% do 60,0% (<https://alebank.pl>).

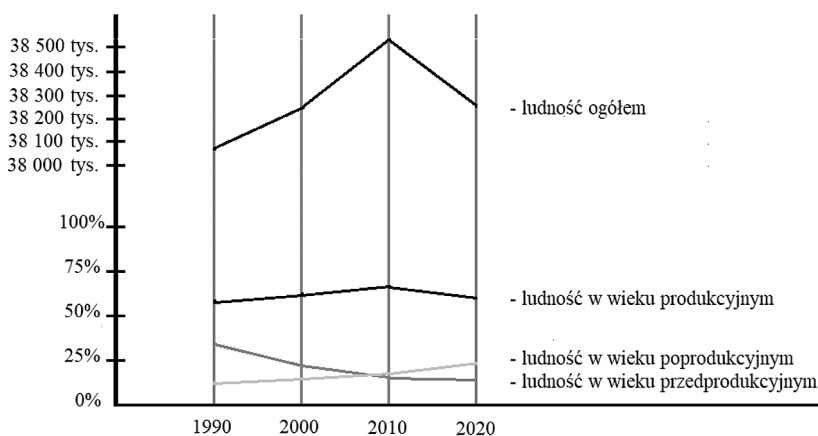
Odsetek osób starszych w społeczeństwie polskim wciąż rośnie. Jak podaje GUS, „w ciągu dekady przybyło ponad 1,8 miliona osób w grupie wieku 60/65 i więcej, a tym samym już ponad co 5 mieszkańców Polski ma ponad 60 lat” (<https://alebank.pl>).

Zmiany w liczbie ludności Polski oraz w procentowym udziale w całości populacji osób w wieku przedprodukcyjnym, produkcyjnym i poprodukcyjnym w latach 1990–2020 prezentują tabela 1 oraz wykres 1.

Tabela 1. Ludność Polski ogółem i w podziale według ekonomicznych grup wieku

Wyszczególnienie	1990	2000	2010	2020
Ludność ogółem w mln	38 073	38 254	38 530	38 265
Ludność w wieku (w %)				
przedprodukcyjnym (0–17 lat)	29,0	24,4	18,8	18,2
produkcyjnym (18–59/64 lata)	58,2	60,8	64,4	59,5
poprodukcyjnym (60/65 lat +)	12,8	14,8	16,8	22,3

Źródło: opracowanie własne na podstawie: <https://bdl.stat.gov.pl/bdl/dane/podgrup/tablica> i https://stat.gov.pl/files/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5468/30/1/1/ludnosci_i_ruch_naturalny_w_2016.pdf (dostęp: 08.06.2022).

Wykres 1. Dynamika wzrostu ludności w latach 1990–2020 ogółem i według ekonomicznych grup wiekowych
 Źródło: opracowanie własne na podstawie: <https://bdl.stat.gov.pl/bdl/dane/podgrup/tablica> i https://stat.gov.pl/files/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5468/30/1/1/ludnosci_i_ruch_naturalny_w_2016.pdf (dostęp 08.06.2022).

Przechodząc do zagadnień będących tematem niniejszego opracowania, należy zaznaczyć, że jest informatyzacja życia codziennego jest zjawiskiem odgrywającym coraz większe znaczenie we współczesnym świecie. Znaczenie i szybkość rozwoju technologii informatycznych oraz informacyjno-telekomunikacyjnych coraz częściej podkreślane są w badaniach naukowych i literaturze tematu. Powoduje to wciąż rosnące zainteresowanie tym zagadnieniem. Zaznaczyć jednak należy, że choć w ciągu ostatnich lat podjęto wiele prób zdefiniowania pojęcia informatyzacji, jak dotąd nie przyjęła się żadna uniwersalna definicja tego terminu.

Jedną z definicji powtarzanych przez wielu autorów jest ta wskazana przez P. Adamczewskiego (2008, s. 142), według którego „informatyzacja jest [...] procesem, który służy wprowadzaniu rozwiązań informatycznych, które wspomagają funkcjonowanie przedsiębiorstw lub instytucji. Stanowi ona ilościowe rozwinięcie procesu komputeryzacji o wymiar ludzko-organizacyjny wdrażanych rozwiązań, które charakteryzują się zaawansowaniem merytorycznym i technologicznym” (Kuzionko-Ochrymiuk, 2018, s. 160).

Obecnie informatyzacja naszego życia jest powszechna, globalna, dostępna i złożona; przenika niemal do wszystkich sfer życia ludzkiego.

Podstawowym przykładem może być tak prozaiczny przedmiot codziennego użytku jak telefon, a właściwie jego rozwój, ekspansja i wielorodzajowość zastosowania. Wynalazek przypisywany² Aleksandrowi Bellowi – urządzenie, które niezmiennie przez ponad 100 lat, tj. od 1876 roku do końca XX wieku służyło niemal wyłącznie do prowadzenia rozmów telefonicznych. Urządzenie, którego wskazaną powyżej podstawową funkcję opanowali właściwie wszyscy – młodzi, dojrzały i osoby starsze. W latach dziewięćdziesiątych nastąpił jednak gwałtowny rozwój telefonii. Z aparatów analogicznych przeszliśmy na aparaty cyfrowe i tzw. telefonię komórkową. Po 116 latach używania telefonu do dzwonienia, w roku 1992 wysłano pierwszego SMS-a (ang. Short Message Service), i od tego czasu do podstawowej funkcji telefonu – prowadzenia komunikacji głosowej – dołączyła wielce popularna, szczególnie wśród młodzieży, funkcja wymiany informacji pisanej. Był to początek gwałtownej i olbrzymiej przemiany tego prostego środka komunikacji. Współczesne telefony:

- umożliwiają cyfrową transmisję danych, w tym wysyłanie i odbieranie SMS-ów, MMS-ów, e-maili, łączenie z Internetem i surfowanie po nim;

² W roku 1876 dwóch wynalazców, Elisha Gray i Alexander Bell, samodzielnie zaprojektowało swoje telefony. Obaj, w odstępie kilku godzin, zgłosili urządzenia do urzędu patentowego; jako pierwszy opatentował swój telefon Bell. Elisha Gray i Alexander Graham Bell stoczyli bitwę prawną o wynalezienie telefonu; zwycięsko wyszedł z niej Bell.

- opierając się na dodatkowym oprogramowaniu i wbudowanych urządzeniach oferują nam takie funkcjonalności, jak np.: budzik, notes, kalendarz, organizator, kalkulator i inne aplikacje mobilne, dyktafon, radio, odtwarzacz MP3, GPS i nawigacje, kamerę czy aparat fotograficzny;
- a od niedawna umożliwiają nam dokonywanie bezgotówkowych transakcji finansowych, w tym zbliżeniowych płatności elektronicznych.

Ta rewolucja w zakresie funkcjonalności i powszechności wykorzystania telefonów odbywa się na naszych oczach. W ciągu ostatnich zaledwie 30 lat z urządzenia stacjonarnego, stojącego w domu i służącego do sporadycznego kontaktu głosowego z innym użytkownikiem, przeszliśmy do urządzenia, z którym wielu z nas nie rozstaje się przez cały dzień, siedem dni w tygodniu i 365 dni w roku. Współczesne telefony wykorzystywane są przez użytkowników do pracy, zabawy, interesów, zakupów i wielu innych aktywności. Aktualnie można wręcz stwierdzić, że niektórzy z użytkowników tzw. smartfonów zapominają niemal, że ich telefon może po prostu „dzwonić” – służyć do bezpośredniej rozmowy głosowej z drugą osobą.

Oczywiście wiele z wyżej wymienionych funkcjonalności (może nawet większość) jest bardzo wygodna i przydatna, nie ulega jednak wątpliwości, że generują one również nowe zagrożenia, a także trudności z opanowaniem posługiwania się nimi, w szczególności przez osoby starsze.

Telefon to tylko wybiórczy przykład, ale analogiczna ewolucja czy wręcz rewolucja dotyczy także innych urządzeń i rozwiązań informatycznych, których zakres funkcjonalności i możliwości w miarę upływu lat jest nieustannie rozwijany. Cybertechnologie i informatyzacja nabierają coraz większego znaczenia dla życia społecznego, funkcjonowania państwa i podmiotów gospodarczych, a także dla funkcjonowania jednostki. I o ile dla wielu młodych jest to synonim postępu i ułatwień życia codziennego, o tyle dla wielu spośród osób starszych może to być źródło zagrożeń, barier/wykluczeń i frustracji. Nowe „dobre” dodatkowe funkcjonalności dla wielu osób starszych są niejednokrotnie poważnymi kłopotami. Należy bowiem zwrócić uwagę, że oprócz standardowych zagrożeń generowanych przez gwałtowny rozwój informatyzacji życia codziennego i cyberprzestrzeni, takich jak: cyberprzemoc, cyberprześtępstwa, cyberinwigilacja, osoby starsze dodatkowo napotykają w tym obszarze na wiele utrudnień związanych po prostu na przykład z nieopanowaniem nowych technologii i urządzeń.

Należy także zwrócić uwagę na dość istotny fakt, że w pewnych sferach życia codziennego coraz częściej jesteśmy tak naprawdę pozbawiani możliwości wyboru co do akceptacji lub odmowy korzystania z nowych technologii – musimy przyjąć oferowane rozwiązanie albo sami „dobrowolnie” (świadomie?)

skazać się na wykluczenie lub pewne ograniczenia. Przy tym przepisy mające na celu ochronę naszych praw do swobodnego wyboru jako konsumenta i obywatela, nie nadążają w tym zakresie za rzeczywistością. Jeżeli sytuacja taka dotyczy korzystania z nowych technologii w obszarze rozrywki, rozwijania swoich zainteresowań, kontaktów międzyludzkich itp. można przyjąć, że mimo wszystko decyzja o podjęciu aktywności wciąż pozostaje w naszej, jako użytkowników, kompetencji. Możemy przecież stwierdzić, że na przykład zagrożenie jest niewspółmierne do naszych obaw/korzyści i zrezygnować z danej aktywności czy rozwiązania technologicznego. W obszarze aktywności społeczno-administracyjnych często jednak nie możemy sobie pozwolić na odrzucenie/zrezygnowanie z danej usługi/funkcjonalności. Dotyczy to również osób starszych, które mają takie same jak każdy inny obywatel prawa i obowiązki, ale jednocześnie mogą mieć mniejsze kompetencje cyfrowe.

W takim kontekście z punktu widzenia funkcjonowania w społeczeństwie osób starszych problematyczne mogą być inicjatywy, skądinąd bardzo pozytywne w skali całego kraju/narodu, powodujące przenoszenie coraz większej liczby aktywności urzędowych do cyberprzestrzeni. Taka informatyzacja życia administracyjnego – informatyzacja państwa – oprócz licznych pozytywnych aspektów, generuje również powstawanie nowych zagrożeń, wśród których można wymienić np.:

- zagrożenia o charakterze psychologicznym;
- zagrożenia o charakterze technicznym;
- zagrożenia o charakterze medycznym;
- zagrożenia o charakterze prawnym;
- zagrożenia o charakterze społecznym;
- zagrożenia informacyjne wynikające z rozwoju współczesności (Furmanek, 2014, s. 23–24).

Wyżej wymienione zagrożenia dotyczą wszystkich, ale w przypadku osób starszych występują one ze zwiększonym natężeniem lub/albo generują kolejne. Należy przy tym zwrócić uwagę na stale postępujący proces starzenia się wysoko rozwiniętych społeczeństw, o czym była już mowa, oraz na fakt, że dla seniorów obecny gwałtowny postęp technologiczny i wprowadzanie różnorodnych innowacyjnych rozwiązań, sytuacyjne przymuszanie ich do posługiwania się najnowszymi technologiami, których często nie tylko nie rozumieją, ale również nie znają i nie potrafią obsługiwać, może być bardzo dużym wyzwaniem życiowym.

Korzystanie z postępu technologicznego wiąże się z kompetencjami cyfrowymi, zwanymi również e-kompetencjami. Kompetencje cyfrowe, w pracy zbiorowej pod redakcją Anny Mierzeckiej i Alka Tarkowskiego, definiowane są

jako pewne umiejętne i krytyczne wykorzystywanie technologii społeczeństwa informacyjnego w pracy, rozrywce oraz porozumiewaniu się (Mierzecka, Tarkowski, 2015, s. 27). Katarzyna Garwol definiuje je jako zespół umiejętności, które warunkują korzystanie z mediów elektronicznych (Garwol, 2019, s. 51). Z kolei na stronach rządowych Cyfryzacja KPRM wskazane zostało, że „kompetencje cyfrowe to harmonijna kompozycja wiedzy, umiejętności i postaw umożliwiających życie, uczenie się i pracę w społeczeństwie wykorzystującym technologie cyfrowe” (<https://www.gov.pl/web/cyfryzacja/kompetencje-cyfrowe>).

W ciągu ostatnich lat prowadzono wiele badań poświęconych kompetencjom cyfrowym osób starszych. Wskazują one, że osoby te szczególnie zagrożone są tzw. wykluczeniem cyfrowym. Przy czym przez wykluczenie cyfrowe należy rozumieć brak umiejętności korzystania z osiągnięć technologicznych, co wynika zarówno z braku lub ograniczonego dostępu do tychże technologii, jak i brak chęci i umiejętności do korzystania z osiągnięć technologicznych” (Widawska i in., 2014, s. 11).

W literaturze tematu zwraca się przy tym uwagę na występowanie wielu różnych czynników odpowiedzialnych za wykluczenie cyfrowe. Można je ogólnie podzielić na technologiczne, zwane również twardymi, oraz indywidualne, zwane też miękkimi. Do czynników twardych zaliczyć należy przede wszystkim wymieniony wyżej brak lub ograniczony dostęp do osiągnięć technologicznych. Wśród czynników miękkich wymienić można między innymi ograniczenia mentalne, kompetencyjne i świadomościowe (Garwol, s. 51).

Interesujące podsumowanie wpływu różnych czynników na stopień wykluczenia cyfrowego podaje A. Niemczyk, która stwierdza: „Dostępne informacje pozwalają skonstatować, że podstawowym czynnikiem tzw. wykluczenia cyfrowego nie jest miejsce zamieszkania czy płeć, a nawet nie stopień zamożności jednostki, tylko wiek” (Niemczyk, 2016, s. 105).

Badania naukowe wykazują również, że w zasadzie seniorzy świadomi są potencjału osiągnięć technologicznych i coraz chętniej z nich korzystają. Niestety mimo wszystko, osoby starsze mają problem z rozpoznaniem i opanowaniem różnych nowych funkcji tzw. sprzętu komputerowego i sieci internetowej, wykazują oni jednak chęć uczenia się i rozwijania swoich kompetencji cyfrowych (Rak i in., 2016, s. 142).

Warto przy okazji zaznaczyć, że w Polsce, „niemal połowa (49,3%) wszystkich osób starszych pozostaje w jednopokoleniowych gospodarstwach domowych. Na takie gospodarstwa składają się albo gospodarstwa jednoosobowe, albo dwuosobowe, prowadzone najczęściej przez małżeństwa należące do tej samej generacji. [...] Jest to szczególnie ważne w największych miastach, gdzie udział gospodarstw jednopokoleniowych już obecnie zbliża się do 2/3,

podczas gdy na wsi jest o połowę mniejszy” (Błędowski i in., 2012, s. 8). Taki stan sprzyja wzrostowi zagrożeń dotyczących osób starszych, którym nie ma kto pomóc w obliczu nowych technologii – nowych zagrożeń.

Dodatkowo, odwołując się do badań Fundacji Polskiego Funduszu Rozwoju i zespołu Centralnego Domu Technologii realizowanych w ramach projektu „Cyfrowi Debiutanci – Oswajamy Technologię”, należy zwrócić uwagę, że w przypadku Polski jeszcze w roku 2018 aż 59,7% spośród osób w wieku 65–74 lata nigdy nie korzystało z komputera, a tylko 31,7% osób w tym wieku deklarowało że korzysta z tego urządzenia (<https://www.gov.pl/web/krrit/jak-seniorzy-korzystaja-z-technologii>, s. 5).

Wykluczenie cyfrowe nie jest jednak ani jedynym, ani najgroźniejszym niebezpieczeństwem związanym z nowymi technologiami, z którym muszą zmierzyć się seniorzy. Ich bezpieczeństwo zagrożone jest wieloma czynnikami, w tym przestępczością i cyberprzestępczością. Okolicznością zachęcającą przestępców jest niejednokrotnie wręcz przysłowiowa łatwowierność osób starszych, ich naiwność, dobrotliwość, brak wiedzy, chęć pomocy osobom bliskim, a często bezradność większa niż u ludzi młodszych w sytuacji, gdy staną się już ofiarą przestępstwa. To wszystko sprawia, że liczba przestępstw dokonywanych na szkodę osób starszych wciąż wzrasta.

Jak pisze Grzegorz Pietrek (2021, s. 129), wraz z postępem technologii gwałtownie rozwija się również cyberprzestępczość. Za pomocą sieci możemy zrobić zakupy, zapłacić rachunki, odnaleźć interesujące nas informacje, rozmawiać albo poznawać nowe osoby, które oddalone są od nas nawet o tysiące kilometrów, realizować wiele innych aktywności. Taki zasób możliwości sieci niesie jednak ze sobą również niezliczoną liczbę zagrożeń. „Obecnie w sieci bez żadnych przeszkód możemy kupić narkotyki, broń, fałszywe dokumenty różnego typu (zaczynając od prac dyplomowych, kończąc na podrobionych dowodach osobistych, paszportach), a oprócz tego zlecić osobie trzeciej pobicie, torturowanie, prześladowanie czy zabójstwo. Jest to przestrzeń, która daje możliwość przestępcy bycia anonimowym i często nieuchwytnym, dlatego problem przestępczości w cyberprzestrzeni z roku na rok staje się coraz większy” (Pietrek, s. 129).

Wśród różnych przestępstw dokonywanych na szkodę osób starszych jednym z najbardziej znanych rodzajów są tzw. oszustwa „na wnuczka”. Według danych Komendy Głównej Policji, ofiarami przestępstw oszustw metodą „na wnuczka” są osoby w wieku od 50 do 97 lat. Blisko 60% pokrzywdzonych to osoby, które ukończyły 70. rok życia. Znamienny jest fakt, iż według danych Komendy Głównej Policji zdecydowana większość przedmiotowych oszustw dokonywana jest w dni robocze, w godzinach od 8.00 do 18.00

(Jewartowski, 2016, s. 208–209). Powód takiego stanu rzeczy w przypadku osób nie mieszkających samotnie jest oczywisty – w tym czasie seniorzy zazwyczaj są sami, inni domownicy są w pracy albo w szkole.

Przestępstwa, które często potocznie określane są jednym wspólnym mianem „na wnuczka”, w rzeczywistości dokonywane są według metody/schematu na: wnuczka, siostrzeńca, policjanta, pomoc społeczną, gazownię, handlarza, kominiarza, zepsuty samochód, uszkodzoną rurę (Jewartowski, 2016, s.209–210). Przestępcy zazwyczaj stosują elementy socjotechnik, wykorzystując po prostu łatwowierność i brak czujności osób starszych. Najprostszym, a jednocześnie jednym z skuteczniejszych mechanizmów prewencji w tym zakresie są zakrojone na szeroką skalę akcje informacyjne. Niestety przestępcy również o nich słyszą i wiedząc, że np. metoda na wnuczka została „spalona”, modyfikują schematy swojego postępowania. Jednocześnie należy zaznaczyć, że wyżej opisywane przestępstwa coraz częściej i w coraz większym stopniu realizowane są również za pośrednictwem nowych technologii.

Innym rodzajem oszustwa, którego celem jest wyłudzenie pieniędzy od osób starszych, są coraz częściej oferty i umowy zakupowe tak skonstruowane, aby senior (i nie tylko senior) tak naprawdę nie rozumiał co kupuje. Sprzymierzeńcem oszustów w takich działaniach niewątpliwie są nowe technologie same w sobie oraz niewystarczające kompetencje cyfrowe osób starszych. Działania tego typu, choć z gruntu wykorzystują niewiedzę i niezrozumienie klienta, często są tak przygotowane i realizowane, że trudno im przypisać znamiona czynu zabronionego, a ich sprawcom winę. W tego typu przypadkach oszuści często wykorzystują presję czasu (np. drastycznie ograniczony czas promocji), wymuszającą spontaniczną decyzję i utrudniającą sprawdzenie atrakcyjności oferty. W chwili gdy poszkodowany zorientuje się, że dokonał zakupu nie takiego jak chciał (niewłaściwy towar, niewłaściwa usługa albo czas jej obowiązywania, ukryte lub pominięte w informacji wstępnej koszty dodatkowe), okazuje się, że zawarta umowa jest jak najbardziej zgodna z prawem i sankcjonująca wszystkie niedociągnięcia lub narzuty i dopłaty.

Podsumowując niniejsze rozważania należy stwierdzić, że:

1. Osoby starsze stanowią grupę społeczną szczególnie narażoną na różnego rodzaju zagrożenia związane z dynamiczną i stale zwiększającą się informatyzacją życia codziennego.
2. Podstawowe zagrożenia bezpieczeństwa osób starszych wynikające z dynamicznej informatyzacji życia codziennego można podzielić na dwa główne ząębające się obszary: zagrożenia wynikające z nieposiadania kompetencji cyfrowych przez seniorów oraz zagrożenia kryminalne/przestępcze.

3. Sposobem na przeciwdziałanie wyżej wymienionym zagrożeniom obu obszarów jest odpowiednia edukacja, zwiększanie świadomości możliwych zagrożeń oraz kompetencji cyfrowych osób starszych. Niewątpliwie niezbędne są w tym zakresie działania zorganizowane i zakrojone na szeroką skalę. Wiele osób starszych zdaje sobie sprawę z potrzeby uczestniczenia w takich projektach/przedsięwzięciach.
4. Pomimo powszechnego nagłaśniania problemu zagrożeń i przestępczości internetowej, czujność większości polskiego społeczeństwa nadal jest uśpiona. Wiele osób, w tym osób starszych, nie używa jakichkolwiek zabezpieczeń przed hackerami, złośliwym oprogramowaniem i fałszywymi informacjami (Pietrek, 2021, s. 143).

Podkreślenia wymaga to, że choć dotychczas prowadzone badania naukowe wskazują, iż osoby starsze w mniejszym stopniu niż osoby w wieku produkcyjnym wykorzystują nowe technologie, to jednak z upływem lat liczba seniorów z nich korzystających stale rośnie. Osoby w wieku poprodukcyjnym wykazują się coraz większymi kompetencjami cyfrowymi, pozytywnym nastawieniem i większą otwartością na nowości – coraz częściej i chętniej korzystają z nowoczesnych urządzeń. Niewątpliwie duży wpływ na taki stan ma między innymi fakt, że z biegiem lat coraz większy odsetek wśród osób starszych (dzięki naturalnemu procesowi starzenia się człowieka) stanowią osoby, które wychowały się już w czasach funkcjonowania urządzeń cyfrowych (przyłączenie Polski do Internetu ogłoszono 12 września 1991 roku; Jaroszewska, 2017, s. 2). Oznacza to między innymi, że mężczyźni, którzy np. w roku 2015 uczestniczyli w badaniach jako przedstawiciele grupy w wieku poprodukcyjnym w chwili uruchomienia Internetu w Polsce mieli już 41 lat lub więcej. Respondenci mający w 2022 roku 65 lat, mogą korzystać z Internetu już od swoich 34 urodzin.

Bibliografia

- Adamczewski P. (2008). *Słownik informatyczny*. Gliwice: Helion.
- Ciura G., Szymańczak J. (2012). Starzenie się społeczeństwa polskiego. *Infos*, 12 (126).
- Fałdowski M. (2018). Współczesny wymiar bezpieczeństwa. *Zeszyty Naukowe SGSP*, 66 (2) (2).
- Furmanek W. (2014). *Zagrożenia wynikające z rozwoju technologii informacyjnych*. *Dydaktyka Informatyki*, 9.
- Garwol K., (2019). Stopień umiejętności korzystania z technologii cyfrowych a wykluczenie społeczne na przykładzie osób niepełnosprawnych, starszych i ubogich. *Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy*, nr 58 (2).
- Jaroszewska I.A. (2017). *Wybrane aspekty przestępczości w cyberprzestrzeni*. *Studium prawnokarne i kryminologiczne*. Uniwersytet Warmińsko-Mazurski, Olsztyn.

- Jewartowski B. (2016). Bezpieczeństwo osób starszych w kontekście oszustw metodą „na wnuczka” jako problem społeczno-polityczny. *Studia Politicae Universitatis Silesiensis*, t. 17.
- Kaniewska-Sęba A. (2016). Polscy seniorzy – wyzwanie dla marketingu w XXI wieku. *Środkowo-europejskie Studia Polityczne*, nr 4.
- Kuzionko-Ochrymiuk E. (2018). Informatyzacja administracji publicznej w województwach Polski. *Optimum. Economic Studies*, nr 1 (91). DOI: 10.15290/oes.2018.01.91.11.
- Łepkowski W. (red.) (2009). *Słownik terminów z zakresu bezpieczeństwa narodowego*. Warszawa: Wydawnictwo AON.
- Mierzecka A., Tarkowski A. (red.) (2015). *Taksonomia funkcjonalnych kompetencji cyfrowych oraz metodologia pomiaru poziomu funkcjonalnych kompetencji cyfrowych osób z pokolenia 50+*. Tarnów: Stowarzyszenie „Miasta w Internecie”.
- Niemczyk A. (2016). Seniorzy wobec nowych technologii. *Studia Ekonomiczne*, nr 303.
- Pietrek G. (2021). *Przestępczość internetowa jako nowe zagrożenie bezpieczeństwa*. W: Grubicka J., Kamińska-Nawrot A. (red.). *Współczesny człowiek wobec wyzwań: szans i zagrożeń w cyberprzestrzeni*. Słupsk: Wydawnictwo Naukowe Akademii Pomorskiej w Słupsku.
- Rak D., Petrowicz M., Pokojska W. (2016). Potrzeby szkoleniowe i kompetencje seniorów w zakresie korzystania z internetu. W: Cisek S. (red.). *Inspiracje i innowacje: zarządzanie informacją w perspektywie bibliologii i informatologii*. Kraków: Biblioteka Jagiellońska.
- Smoleński S. (2018). Uruchamianie wsparcia z Sił Zbrojnych RP dla Policji. *Przegląd Policyjny*, 3. DOI: 10.5604/01.3001.0013.6666 67-80.
- Szymczak M. (red.). (1994). *Słownik Języka Polskiego*, t. 1: A–K. Warszawa: PWN.
- Widawska E., Wysocka E., Wieczorek Z. (2014). *Wyznaczniki wykluczenia cyfrowego i dostępności stron internetowych instytucji publicznych*. Częstochowa: Wydawnictwo Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie.
- Wiśniewski B. (red.) (2018). *Bezpieczeństwo w teorii i badaniach naukowych*. Szczytno: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Policji w Szczytnie.
- Zięba R. (2008). *Bezpieczeństwo międzynarodowe po zimnej wojnie*. Warszawa: Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne.
- Zdrodowski B. (red.) (2014). *Teoria zarządzania kryzysowego*. Szczytno: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Policji w Szczytnie.

Źródła internetowe

- Błądowski P., Szatur-Jaworska B., Szweda-Lewandowska Z., Kubicki P. (2012). *Raport na temat sytuacji osób starszych w Polsce*. https://senior.gov.pl/source/raport_osoby%20starsze.pdf (dostęp 29.05.2022).
- <https://alebank.pl/gus-liczba-ludnosci-polski-spadla-w-ciagu-dekady-o-332-tys-mocno-wzrosla-liczba-osob-w-wieku-poprodukcyjnym-a-to-problem-dla-gospodarki/?id=398052&catid=25926> (dostęp 29.05.2022).
- <https://bdl.stat.gov.pl/bdl/dane/podgrup/tablica>, (dostęp: 08.06.2022).
- https://demagog.org.pl/analizy_i_raporty/wspolczynnik-dzietnosci-w-polsce-najnowsze-dane-gus/?cn-reloaded=1 (dostęp: 20.04.2022).
- https://stat.gov.pl/files/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5468/30/1/1/ludnosci_i_ruch_naturalny_w_2016.pdf (dostęp: 08.06.2022).
- <https://www.gov.pl/web/cyfryzacja/kompetencje-cyfrowe> (dostęp: 10.06.2022).
- <https://www.gov.pl/web/krrit/jak-seniorzy-korzystaja-z-technologie> (dostęp: 10.06.2022).
- <https://zpe.gov.pl/a/uwarunkowania-bezpieczenstwa-panstwa/D3wgiGR7m> (dostęp: 13.04.2022).

Starzenie się społeczeństwa – wyzwanie dla rynku pracy, aktywizacja pracowników 50+, raport tematyczny. PARP 2020, https://www.parp.gov.pl/storage/publications/pdf/Starzenie_sie_spoleczenstw.pdf (dostęp: 20.04.2022).

Akty prawne

Ustawa z dnia 11 września 2015 r. o osobach starszych. (Dz.U. 2015, poz. 1705).